

International Journal of Mardin Studies
(IJMS), 2023, 4(2), s. 22-43.

**Mardin İslami Dönem (11.-15. Yüzyıl)
Dini Yapılarında Örtü Sistemi**

Doç. Dr. Evindar YEŞİLBAŞ
Yüksek Lisans Öğrencisi Hülya IRMAK

Mardin İslami Dönem (11.-15. Yüzyıl) Dini Yapılarında Örtü Sistemi

Evindar YEŞİLBAŞ¹
Hülya IRMAK²

Özet

İnsanlar kar, yağmur suları ile hava ve doğa olaylarından korunmak üzere mekânların üzerlerini farklı yöntemlerle kapatmışlardır. Zamanla, mekân kurgusunun önemli bir unsuru olan örtü sistemleri geliştirilerek kimi zaman dar ve uzun dehlizlerin kimi zaman daha büyük yapıların üzerini kapatmak için çeşitli teknikler denenmiştir. Nihayetinde Roma İmparatorluğu'nun dünya mimarlık tarihine kazandırdığı tonoz ve kubbe gibi eğrisel hatlara sahip pratik çözümler üretilmiştir. Bu çözümler sonraki süreçte birçok devlet tarafından farklı şekil, boyut ve üslupla kullanılmıştır. Öyle ki bu örtü sistemleri, devlet ve uygarlıkların karakteristik mimari özellikleri haline gelmiştir.

Mardin de yapılarının örtü sistemleri ile dikkat çeken bir kenttir. Özellikle kent mimarisine damgasını vuran Artuklu Dönemi ile başlayan örtü sistemlerindeki üslupsal özelliklerin kendinden sonra Akkoyunlular döneminde de sevilerek uygulandığı görülmektedir. Bu bakımdan incelenmeye değer görülen "Mardin İslami Dönem Dini Yapılarda Örtü Sistemi" konusu çalışılmıştır. Bu başlık altında 11.-15. yüzyıllar arasında inşa edilmiş olan cami, medrese, türbe ve zaviye türü yapıların büyük bir bölümü değerlendirilmiştir. Çalışmada her bir yapının örtü sistemi malzeme, teknik, form, boyut bakımından incelenmiştir. Çalışmamızda yapıların değerlendirme ve karşılaştırması yapılarak söz konusu yüzyılların üslup özellikleri ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mardin, İslam, Örtü, Dilimli Kubbe.

Covering System In Mardin Islamic Period (11-15 Century) Religious Buildings

Abstract

Covering system has been an important element of space construction since primitive times. People have covered places with different methods to protect themselves from snow, rainwater, weather and natural events. Over time, they developed cover systems and tried various techniques. They used these techniques sometimes to cover narrow and long corridors and sometimes to cover larger structures. Ultimately, practical solutions with curvilinear lines such as the vaults and domes (What she contributed to the history of world architecture) of the Roman Empire were produced. These solutions were used by many states in different shapes, sizes and styles in the following period. Over time, these cover systems have become characteristic architectural features of states and civilizations.

Mardin, its structures are noteworthy for their roofing systems. Especially the stylistic features of the cover systems that started with the Artuqid Period were also fondly applied during the Akkoyunlu period. "In this regard, the subject of 'Roofing Systems in Islamic Period Religious Structures in Mardin' has been studied, which is deemed worthy of examination." Under this title, some of the mosques, madrasahs, tombs and zawiya structures built between 11th and 15th centuries were evaluated. In the study, the covering system of each building was examined in terms of material, technique, form and size. In our study, the stylistic features of the centuries in question are revealed by evaluating and comparing the buildings.

Key Words: Mardin, Islam, Veil, Segmented Dome.

¹ Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, evindaryesilbas@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2420-5620.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kültürel Çalışmalar Tezli Yüksek Lisans Programı, hulya.irmak2147@gmail.com, ORCID ID: 0009-0005-8373-3094.

1. Giriş

İnsanlar kar, yağmur suları ile hava ve doğa olaylarından korunmak üzere mekânların üzerlerini farklı yöntemlerle kapatmışlardır. Zamanla, mekân kurgusunun önemli bir unsuru olan örtü sistemleri geliştirilerek kimi zaman dar ve uzun dehlizlerin kimi zaman daha büyük yapıların üzerini kapatmak için çeşitli teknikler denenmiştir. Nihayetinde Roma İmparatorluğu'nun dünya mimarlık tarihine kazandırdığı tonoz ve kubbe gibi eğrisel hatlara sahip pratik çözümler üretilmiştir. Bununla birlikte kubbe ve tonoz sisteminin kullanıldığı uygulamalar süreç içinde daha da geliştirilmiştir. Nitekim Roma, Bizans dönemi yapılarında geçiş öğeleri tercih edilmeyip kare veya dikdörtgen alana sahip mekânların köşe noktaları yuvarlatılarak eğrisel yüzeyler oluşturularak çözümler üretilmiştir (Kolay, 2017). Daha sonraki süreçlerde dik hatlara sahip mekânların üzerini örten eğrisel hatlara geçişte pandantif, tromp, Türk Üçgeni gibi mimari unsurlar kullanılmıştır.

Zaman içerisinde düz dam örtü yerine, kubbe, tonoz ve geçiş öğeleri mimaride sıklıkla tercih edilmiştir. Bu çözümler sonraki süreçte birçok devlet tarafından farklı şekil, boyut ve üslupla kullanılmıştır. Öyle ki bu örtü sistemleri devlet ve uygarlıkların karakteristik mimari özellikleri haline gelmiştir.

İslam mimarisinin oluşumunda ön plana çıkan cami, medrese, türbe ve zaviye gibi yapı tiplerinde örtü sistemleri, farklı coğrafya ve devletlerde kendine has biçimlerde kullanılmıştır (Yetkin, 1965, 5-6). Zamanla örtü sistemleri devletlerin mimari üslup özelliklerinin bir parçası olmuştur. Özellikle kubbe, örtü çeşidi olarak dini mimaride en çok tercih edilen örtü tipi olmuştur. Kubbe, boyutları, şekil bakımından farklılıkları ve sembolik kullanımı ile ön planda tutularak İslam mimarisinin vazgeçilmez örtü sistemi haline gelmiştir.

Kubbe kadar önemli ve farklı tiplerle karşımıza çıkan tonoz örtüler de hem taşıyıcı sistemin hem de örtü sisteminin temel unsurları olarak değerlendirilmektedir. Beşik tonozlar daha çok dikdörtgen alanları örtmek için kullanılırken çapraz tonozlar ise kare mekânlarda kubbeden sonra en fazla uygulanan örtü türü olmuştur. Tonoz örtünün çoğu zaman yapıların dışından algılanamamasına karşın kubbeler ihtişamları ile uzak noktalardan bile görülebilecek özelliklerle inşa edilmişlerdir.

Mardin de yapılarının örtü sistemleri ile dikkat çeken bir kenttir. Özellikle kent mimarisine damgasını vuran Artuklu Dönemi ile başlayan örtü sistemlerindeki üslupsal özelliklerin kendinden sonra Akkoyunlular döneminde de sevilerek uygulandığı görülmektedir. Orta Çağ İslam mimarisinin oluşmasında önemli devletler olan Artuklu ve Akkoyunlular, Mardin bölgesinde günümüze kadar gelen görkemli medreseler, camiler, zaviyeler, türbe, hamam ve çeşme gibi anıt eserler inşa etmişlerdir. Ayrıca burada her bir yapı kendi yapı grubu içinde ihtişamlı olup bu anıtsal yapıların büyük çoğunluğu günümüze kadar sağlam bir şekilde ulaşmıştır.

“Mardin İslami Dönem (11.-15. Yüzyıl) Dini Yapılarında Örtü Sistemi” adlı çalışmada, Anadolu coğrafyasında Artuklu ve Akkoyunlu dönemlerine ait Mardin'deki camiler, medreseler, zaviyeler ve türbelerin örtü sistemi, kubbeleri ve tonozları araştırılıp incelenmiştir. Bu çalışmada yer alan dini mimari yapılar; Mardin Ulu Cami, Melik Mahmut Cami, Şeyh Çabuk Cami, Reyhaniye Cami, Latifiye Cami, Zinciriye Medresesi, Kasımiye Medresesi, Şehidiye Medresesi, Hatuniye Medresesi, Hamza-i Kebir Zaviye ve Cihangir Bey Zaviyesi, Şeyh Kasım Halveti Türbesi ve Şeyh Salih Türbeleri olmak üzere 11. ve 15.

yüzyıllar arasında inşa edilen Artuklu ve Akkoyunlulara ait yapılardır. Bu yapılar örtü sistemleri, malzeme, teknik, süsleme, form ve plan açısından değerlendirilmiş, fotoğraf³ ve çizimlerle anlatımlar desteklenmiştir. Derleme niteliğinde olan çalışmamızda yapıların değerlendirme ve karşılaştırması yapılarak söz konusu yüzyılların üslup özellikleri ortaya konulmuştur.

2.Mardin İslami Dönem (11.-15. Yüzyıl) Dini Yapıları

2.1.Camiler

2.1.1.Mardin Ulu Cami

Yapı, Ulu Cami Mahallesi'nde, 1. Cadde'nin güneyinde, çarşı içinde yer almaktadır. Artuklular döneminde, 1176 yılında Kutbeddin İlgazi tarafından yaptırılmıştır. Cami Anadolu'daki en erken çifte minareye sahip yapıdır (Erdal, 2017: 5). Ayrıca bugünkü halini de eski şekline bağlı kalmarak Osmanlılarda almıştır (Çağlayan, 2017a: 41). Yapı tamamen kuzeyden güneye doğru eğimli arazi üzerine oturmaktadır (Altun, 1978: 61). Örtü sisteminde dilimli kubbe, beşik tonoz ve çapraz tonozun tercih edildiği görülür.

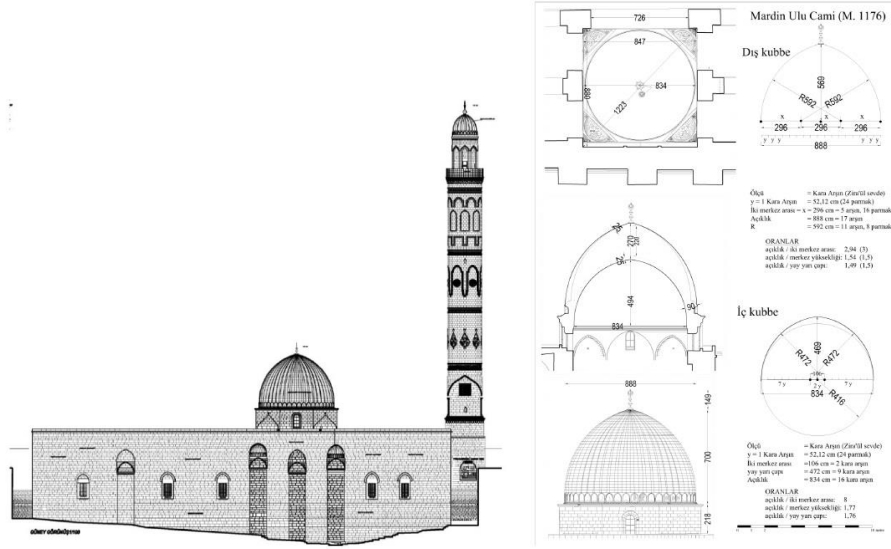
Enine dikdörtgen planlı caminin, harim mekânı üç sahnın ile kible duvarına paralel uzanmaktadır. Harim mekânını enine beşik tonozlar ve mihrap önünü vurgulayan kubbe örter (Kutlu ve Soyluk 2021:33). Mihrabın önündeki kubbe, iki sahnın genişliğinde olup tromplu ve yivli formdadır. Dikdörtgen şeklindeki harimde kubbe doğu tarafına kaymıştır. Kubbe sekizgen bir kasnağa ve dört ayak üstüne oturmaktadır. Kubbe dıştan dilimli olup dört tarafta üçgen payandaları bulunur. Kubbenin oturduğu dört paye "T" şeklindedir. Kemer ayağı hizasında iki sıra düz silmeler dolaşır. Kubbenin geçiş ögesi olan trompların içi mukarnaslarla doldurulmuştur. (Saylan, 2014: 75). Trompların köşeleri mukarnaslı ve istiridye kabukludur. Yapının güney cephesinde, iki mihrabın arkasında üstü yarım kubbelerle sonlanan payandalar vardır (Çağlayan, 2017a: 61).

Avlunun kuzeybatısında ikisi kapalı, beşi açık, çapraz tonozlarla örtülü, yay kemerli revaklar bulunmaktadır. Avlu kuzey tarafında bulunan selsebilli eyvanı da beşik tonozludur. Eyvanın doğusundaki revaklar ise çapraz tonozlarla örtülüdür.

Şekil 1. Mardin Ulu Cami Kubbesinin dıştan ve içten görünümü

³ Bu çalışmada kullanılan fotoğrafların büyük bir bölümü 20.15.2021-10.01.2022 tarihleri arasında çekilmiştir.

Şekil 2. Mardin Ulu Camii Güney Cephe Görünüşü ve Kubbesi, (Murat Çağlayan'dan)

2.1.2. Melik Mahmut (Bab Es Sur) Cami

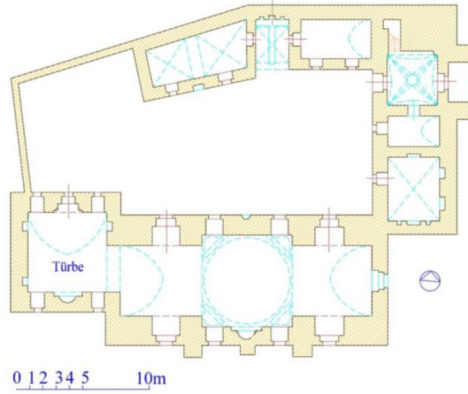
Yapı, Mardin'de şehrin doğu kesiminde, Savur (Sur) Kapısı'na giden yolun kuzeyinde, Meşrutiyet Sokak'ta yer almaktadır. Artuklular döneminde 1362 yılında, 14. yüzyılda Ahmed Bin Sultan El Melik tarafından yaptırılmıştır. Cami, harim mekânı enine gelişme gösteren küfe planlıdır (Yeşilbaş, 2020a: 244; Zorlu, 2018: 117). Harim mekânı mihraba paralel tek sahından ve sivri kemerlerle buraya bağlanan beşik tonozlu yan mekânlardan oluşmaktadır. Cami, dıştan sekizgen bir kasağa oturan mihrap önü kubbesine sahiptir ve kubbe içten sadedir. Kubbede yer alan tromplar sivri kemerli ve tromplar arasında birer tane olmak üzere toplamda dört tane aydınlatma penceresi bulunur. Ayrıca kubbeye geçiş sağlayan trompların içleri mukarnaslar ile doldurulmuştur. Mukarnasların bazıları sade, bazıları da istiridye formludur (Saylan, 2014: 134-137). Batıda yer alan, türbe olarak bilinen ve günümüzde hiçbir mezara ait ipucu vermeyen mekân, kuzey-güney doğrultusunda, geniş bir beşik tonozla örtülmektedir. Burası harim bölümü ile geniş bir kemer vasıtasıyla bağlantılıdır (Altun, 2011: 37). Avlunun kuzeyinde bulunan selsebilli eyvan sivri kemerli ve çapraz tonozla örtülüdür. Doğu bölümünden avluya giriş portalinin ardından bir geçiş mekânı vardır. Bu mekân da bir yıldız tonozla örtülü ve ilerisinde yazlık mihrabiyesi bulunan bölümde beşik tonozla örtülmüştür. Yıldız tonozun iç yüzeyinde geometrik karakterli süsleme bulunur.

Şekil 3. Melik Mahmut camisinin kubbesinin dıştan ve içten görünümü

Şekil 4. Giriş aralığında yer alan yıldız tonoz

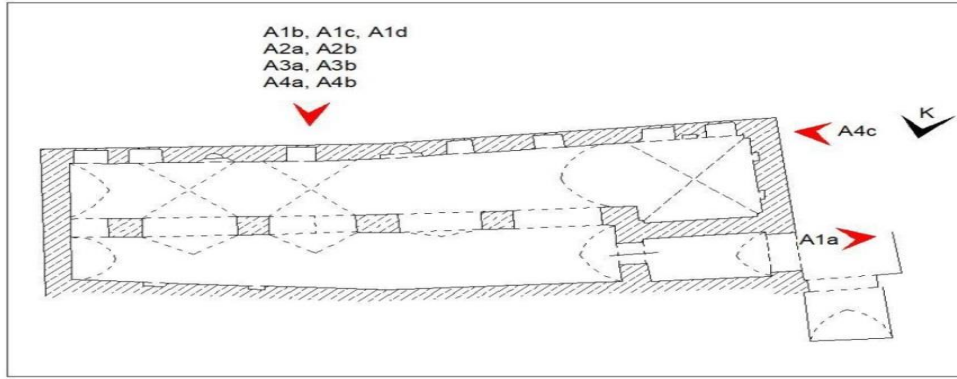
Şekil 5. Melik Mahmud Camii'nin örtü sistemini de gösteren planı (Zekai Erdal'dan)

2.1.3.Şeyh Çabuk Cami

Cami, 1. Cadde'nin güneyinde, Cumhuriyet Meydanı'ndan Diyarbakır Kapısı'na doğru giderken yolun güney yakasında yer almaktadır. Akkoyunlular döneminde 15. yüzyılda inşa edilen caminin yaptıranı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Cami doğu-batı doğrultusunda uzanan iki sahınlı enine plan şemasına sahiptir. (Ergin, vd. 2020: 104). Kalın ayak ve kemerlerle taşınan düz dam taşıyıcı sistemi oluşturmaktadır. Ortadan da çarpık bir şekilde genişir ve dört kalın payeyle ikiye ayrılmaktadır (Altun, 2011: 48). Caminin harim mekânı, mihrap duvarına paralel iki beşik tonoz ile örtülmüştür. Güneydeki beşik tonoz iki noktada çapraz tonozlarla birbirine bağlanmaktadır (Karataş, 2018: 118-126). Bu durum yapının muhtelif bir zamanda gelişigüzel onarımına işaret etmektedir. Yapının kuzeyinde bulunan sahnın ise beşik tonoz ile örtülmektedir. Ayrıca doğudaki eski bölümde olan iki çapraz tonozu bakarak, yapının arka arkaya ve yan yana çapraz tonozlarla örtülü olduğu kabul edilir (Altun, 2011: 49). Avlunun kuzey bölümünde sivri kemerli, beşik tonozlu eyvan bulunur.

Şekil 6. Şeyh Çabuk Caminin dıştan ve içten görünümü

Şekil 7. Şeyh Çabuk Camii örtü sistemini gösteren planı (Şefika Ergin, Murat Dal, Ayşe Biçen Çelik'ten)

2.1.4.Reyhaniye Cami

Cami 1. Caddenin güneyinde, Ulu Cami ile Şehidiye Medresesi arasında, 70 Köşk Sokak'ta yer almaktadır. Yapı, 15. yüzyıl sonunda veya 16. yüzyılın başlarında Ahmet Paşa'nın kızı Adile Hanım tarafından yaptırılmıştır (Karataş, 2018: 179). Cami ana mekânı Mardin'deki enine gelişme gösteren mihrap önü kubbelerin gelişmiş planını vermektedir (Altun, 2011: 54). Yapı tamamen kesme taştan yapılmıştır. Harime giriş bölümü sivri kemerli ve beşik tonozla örtülüdür. Yapının harim mekânı güneydeki daha geniş olmak ile beraber dört kalın paye ve sivri kemerler ile iki sahına bölünür. Harim mekânın kuzeyindeki sahin beşik tonoz ile başlar ve ortada da çapraz ile devam eder. Beşik tonoz bitişiğiyle de son bulmaktadır (Karataş, 2018: 118). Harimde mihrap önünü vurgulayan kubbe dört ayaküstüne oturur. Kubbenin her bir köşesinde mukarnas dolgulu tromplarla geçiş sağlanmıştır. Kubbe güney tarafta mihrap duvarına, kuzey bölümünde iki kalın payeyi birleştiren geniş kemere oturtulmaktadır. Harim mekânında, güneydeki sahinin iki ucundaki beşik tonozlu alanların başlangıcı olup, alanı da yukarıya doğru daraltan iç sıra köpek dişi konsol, kubbe tromplarının dolguları, kemeri ve tonoz değişimleriyle beraber caminin içini hareketli göstermektedir (Altun, 2011: 55). Kubbe içten sade olup dıştan sekizgen bir kasnağa oturmaktadır. Kuzeydeki eyvan sivri kemerli ve beşik tonozludur.

Şekil 8. Reyhaniye Camii Kubbesinin dıştan ve içten görünümü

2.1.5. Abdüllatif (Latifiye) Cami

Cami, Cumhuriyet Meydanı'nın güneyinde, Latifiye Mahallesi'nde yer almaktadır. Artuklular döneminde, 1371 yılında, Abdüllatif b. Abdullah tarafından yaptırılmıştır (Altun, 2011: 40) Harim mekânı enine plan şemasına sahip olup doğu-batı doğrultusunda uzanır (Yeşilbaş, 2020b: 35). Yapı, mihrap önü kubbeli olup mihrap duvarına paralel iki sahnı ve kuzeyinde revaklı avlusuyla kare bir alana oturur (Altun, 2011: 40; Yeşilbaş, 2020a: 239).

Caminin iki sahnın üzeri içten beşik tonozla, dıştan düz dam örtülüdür. Mihrap önünü vurgulayan kubbe her iki sahnin genişliğinde tam ortada yer almaktadır. Mihrap önü kubbesinin trompları, kademeli olup alt köşeleri de iki sıra mukarnaslı ve kubbenin altıda bir silme ile çevrilidir (Saylan, 2014: 121). Yapının kesme taşlı kubbeyle bağlanılan yerinde saçak bulunmakta ve bunu boylu boyunca da bir sıra mukarnas kuşak izlemektedir (Karataş, 2018: 78). Kubbe sekizgen bir kasağa oturur. Köşelerinde üçgen payandalar var. Kubbe kasağında tromplar arasına yerleştirilen dört tane aydınlatma penceresi bulunmaktadır. Kubbe içten oldukça sadedir. Trompların içi mukarnaslı ve istiridye süslüdür.

Avlunun kuzeyindeki revaklar büyük ayakları birbirine bağlayan sivri kemerlerle oluşturulmuş ve çapraz tonozlarla örtülmüştür. Avluya açılan eyvan iç içe sivri kemerli iki bölümden oluşur. İlk bölüm, kuzey-güney doğrultusunda, çapraz tonozlu ve dikdörtgen planlıdır. İkinci bölüm ise kuzey-güney doğrultusunda, beşik tonozlu ve dikdörtgen planlıdır. Eyvanın batısındaki ve doğusundaki yer alan mekânlar, çapraz tonozla örtülüdür.

Şekil 9. Abdüllatif Camii Kubbesinin Dıştan ve İçten Görünümü

2.2.Mesreseler ve Zaviyeler

2.2.1.Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi

Medrese Mahallesinde, Hisarcık 248 Sokak'ta bulunan Medrese, Artuklular döneminde 1385 yılında, Artuklu Sultanı Melik Necmettin İsa Bin Davud Bin El Melik Salih tarafından yaptırılmıştır (Altun, 2011: 94). Medrese, dikdörtgen planlı ve geniş bir alanda, doğu-batı doğrultusunda uzanır bir vaziyette yapılmıştır. Ayrıca türbe, cami ve çeşitli bölümlerden oluşur. Yapı arazi eğimine uyumlu şekilde kademelenerek yapılmıştır (Çağlayan, 2017a: 187). Bir cami, bir mescidi ile yazlık namazgâhı vardır.

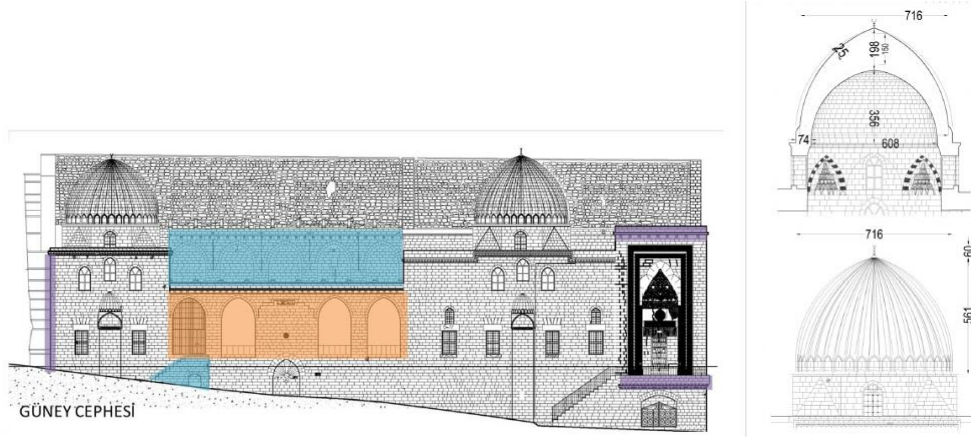
Avlunun güneyinde beş revaklı bölüm, çapraz tonozla örtülüdür. Revaklı giriş cephesinin çatı örtüsüyle birleştiği yerde boylu boyunca yivli bir silme ile çerçevelenmiştir (Karataş, 2018: 271). Avlunun kuzeyinde, ortada sivri kemerli, beşik tonozlu selsebilli eyvanı bulunmaktadır. Avlunun doğusundaki bir mescid bulunmaktadır.

Yapının taç kapısından sonra derin ve beşik tonozlu bir geçişi bulunur. Bu girişin sonunda yıldız tonozlu bir bölüm. Buranın devamında güneye doğru yönelen koridor ise beşik tonozla örtülüdür. Koridorun güneyindeki cami, enine dikdörtgen planlı olup mihrabın doğu ve batısı beşik tonozlu, mihrap önü ise dört tarafında mukarnaslı tromplarla geçilen kubbe ile örtülüdür. Trompları çevreleyen sivri kemerler siyah, sarı renkli kesme taşlı, birbirini takip edecek şekilde almaşık teknikte yapılmıştır. Tromplar arasında birer tane aydınlatma penceresi yer almaktadır. Kubbe içten düz, dıştan dilimli formda kesme taştan yapılmıştır. Sekizgen kasağa oturan kubbe, köşelerde üçgen payandalarla desteklenmiştir.

Avlunun batısındaki mescid, mescidin karşısında da türbe yer almaktadır. Mescid, dıştan sekizgen bir kasağa oturan ve köşelerinde üçgen payandaları olan dilimli kubbe ile türbe ise beşik tonozla örtülüdür. Avlunun kuzeyinde tam ortada sivri kemerli, beşik tonozla örtülü selsebilli eyvan vardır. Eyvanın batı ve doğusundaki odalar çapraz tonozlarla örtülüdür. İki katlı düzenlemeye sahip kuzey cephenin zemin katı düz olup hemen arkasındaki revaklı bölüm çapraz tonozla örtülüdür. Revakların gerisindeki odalar da beşik tonozlarla örtülüdür. Bugün kullanılmayan ve aşağıdan çıkılan merdiven boşluğunun kuzeyine açılan kapıdan girince beşik tonozla örtülü uzun bir oda bulunur. Buradan merdiven boşluğuna geçilince ortası yıldız tonozlu ve iki yana beşik tonozlarla açılan küçük bir bölüme ulaşılır. Ayrıca güney tarafında bağlantılı olarak da ortada bir beşik tonoz, iki yanda birer kapıyla geçilen ters yönde tonozlu iki dar odacık vardır (Altun, 2011: 98). Ayrıca medresede her iki mescidin üzerini örten kubbeler, çift cidarlı olup dilimlidir (Yeşilbaş, 2020c: 379).

Şekil 10. Zinciriye Medresesi Doğu ve Batı mescitlerinin dilimli kubbeleri ve içten görünüşleri

Şekil 11. Zinciriye Medresesi Güney Cephe ve Kubbe Şekli (Murat Çağlayan'dan)

2.2.2.Kasımiye (Sultan Kasım) Medresesi

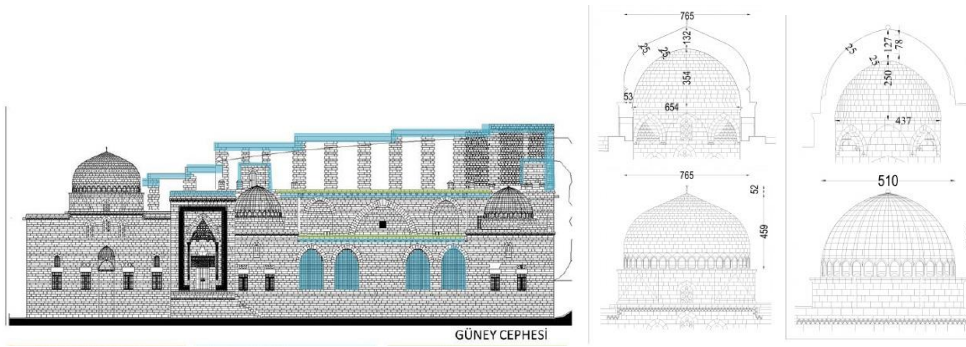
Medrese, Artuklu ilçesinde, Cumhuriyet Mahallesi'nde 1711. Sokak'ta yer almaktadır. Medresenin yapımına Artuklular döneminde başlanılıp, Akkoyunlu hükümdarı Cihangir'in oğlu Sultan Kasım zamanında 1487-1502 yıllarında tamamlanmıştır (Yeşilbaş, 2020b: 54). Medrese araziye doğu-batı doğrultusunda uzanacak şekilde yapılmıştır. Açık renkli sarımsı kalker taşındandır. Medresede bir cami, bir mescid ve bir türbe bulunur. İki katlı olup revaklı avlulu ve bir eyvanlıdır.

31

Yapının giriş mekânı beşik tonozla örtülü derin bir koridordur. Bu koridordan sonra yıldız motiflere sahip çarkıfelek şeklinde bir kubbe ile örtülü mekana varılır. Koridorun batısında beşik tonozlu derin olan başka bir koridorun güneyinde yapıda iki kat boyunca yükselen camiye girilir (Altun, 2011: 103). Caminin doğu-batı doğrultuda uzanan harim mekânını ortada dilimli kubbe, yanlarda beşik tonoz örtmektedir. Kubbe, içten sade ve kubbe eteklerinde mukarnas dolgulu tromplara sahiptir. Tromplar arasında birer tane olmak üzere toplamda dört tane penceresi bulunur. Kubbe dıştan sekizgen bir kasnağa oturur ve soğan dilimli kubbelidir. Dıştan kubbenin kasnak köşelerinde üçgen payandalar mevcuttur. Yapıda avluya geçilen koridor ile giriş bölümündeki koridorun kesiştiği nokta çarkıfelek tonozla örtülüdür. Avlunun doğu ve batısındaki revaklar çapraz tonozludur. Avlunun kuzeyinde tam ortada sivri kemerli, beşik tonozlu selsebilli eyvanı vardır. Eyvanın batısı ve doğusunda beşik tonozlu odalar bulunmakta ve ön tarafı yıldız tonozlarla örtülü avluya geçit vermektedir. Avlunun güneydeki revakın doğu tarafında türbe, batısında da başka bir mescid vardır (Karataş, 2018: 295). Türbe, kare mekânlı ve kubbeye örtülüdür. Kubbe eteğinde, mukarnas dolgulu tromplar bulunur. Kubbe içten sade, dıştan da sekizgen bir kasnağa oturmakta ve dilimli kubbelidir. Batıda yer alan mescit, kubbe ile örtülü olup kubbe eteklerinde tromplar bulunur. Güneydoğu ve kuzeydoğu trompları sade olup, kuzeybatı ve güneybatı trompları istirdiye kabukludur. Kubbe içten sade, dıştan ise dilimlidir. Ayrıca medresedeki bütün öğrenci odaları beşik tonozludur.

Şekil 12. Kasımiye Medresesi Kubbelerinin dıştan ve içten görünümü

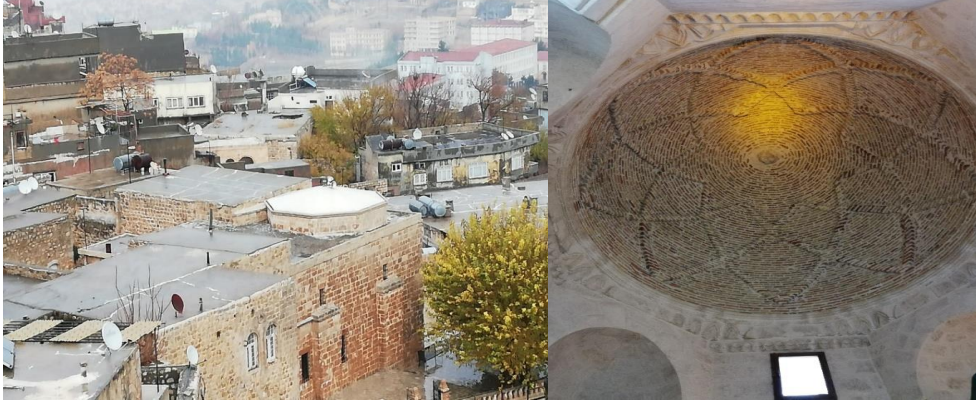

Şekil 13. Kasımiye Medresesi Güney Cephe ve kubbelerin Şekli (Murat Çağlayan'dan)

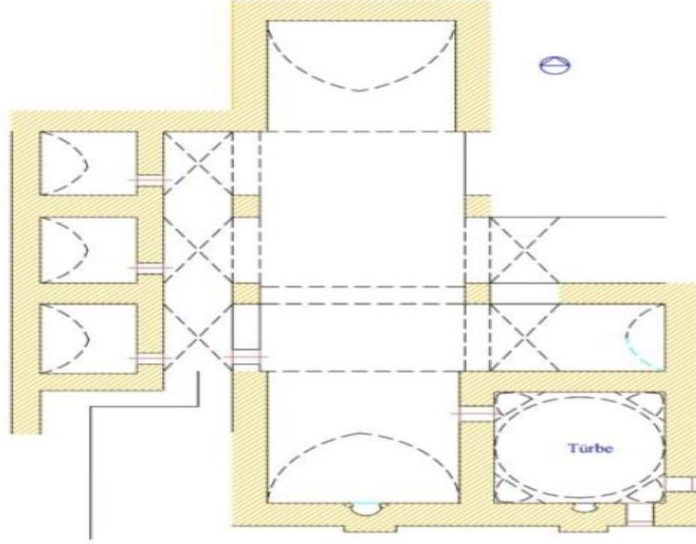
2.2.3. Sitti Radviyye (Hatuniye) Medresesi

Medrese, Gül Mahallesi'nde, Savur Şahinler Sokak'ta yer almaktadır. Artuklular döneminde, 1176-1184 yıllarında Kutbettin İlgazi'nin annesi Sitti Radviyye tarafından yaptırılmıştır (Altun, 2011: 71). Yapı literatürde Anadolu'nun en erken tarihli, revaklı avlulu üzeri açık, iki katlı, iki eyvanlı medresesi olarak bilinmektedir.

Medreseye kuzeyden bir giriş açıklığıyla girilir. Burası beşik tonoz ve çapraz tonozla örtülüdür. Ana eyvanın batısında olan odadan geçilen başka bir girişi daha vardır Avlunun batısındaki revaklı mekânlar beşik tonozlarla örtülüdür. Yapının güneyindeki eyvan cami olarak kullanılır. Cami olarak kullanılan bu bölümün üstü tuğla malzeme ile beşik tonozla örtülüdür. Mihrabın batısındaki oda da beşik tonozla örtülüdür. Caminin doğusunda kubbe ile örtülü türbe vardır. Kubbe, içten ince tuğlalarla yapılmış yıldız motifleriyle bezelidir. Bu bölümdeki kubbe eğik hatlı, üç kollu iki yıldızın iç içe geçmesiyle meydana getirilmiş plastik süslemeye sahiptir. Ayrıca kasnağın üstünde de kubbenin geçişindeki iki sıra mukarnası andıran süsleme frizi dolaşmaktadır (Altun, 2011: 72). Kubbeye geçişte tromplar kullanılmıştır. Güney ve doğudaki tromplar arasında birer tane olmak üzere iki tane pencere vardır. Türbenin kubbesi dıştan sekizgen bir kasnağa oturur ve oldukça basıktır. Tonozlar ve kubbe tuğladan yapılmıştır.

Şekil 14. Hatuniye Medresesi Kubbesinin Dıştan ve İçten Görünümü

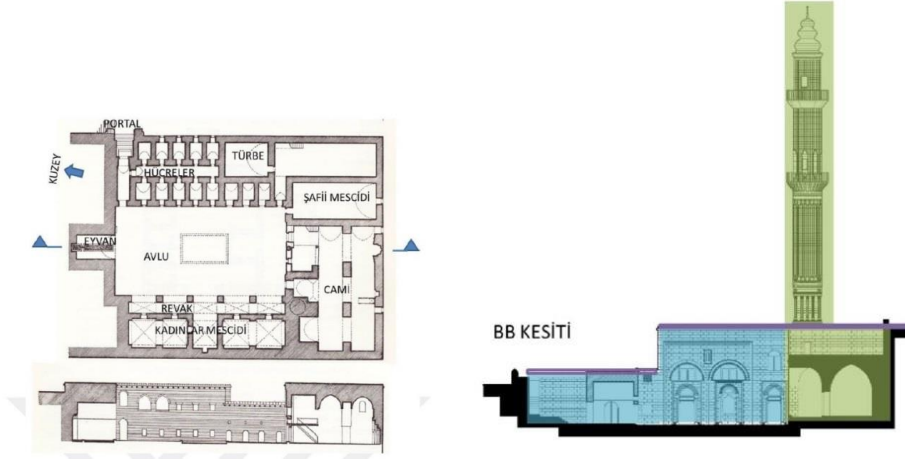
Şekil 15. Sitti Radviye Medresesi örtü sistemini de gösteren planı (Zekai Erdal'dan)

2.2.4.Şehidiye Medresesi

Yapı, Şehidiye Mahallesi'nde kentsel sit alanının doğusunda olup, yolun güneyindedir. Melik Nasuriddin Artuk Arslan 1201-1239'da medreseyi camiyle iç içe yapmıştır (Çağlayan, 2017b: 57). Medrese, güney yönünde iki sahnı mescidi, revaklı avlusu ile güneyinde türbesi olan eyvanlı medrese planını verir (Altun, 2011: 78; Karataş, 2018: 239). Caminin her iki sahnının üzeri beşik tonozla örtülü olup dıştan düz dam şeklindedir. Türbesi beşik tonozludur. Yapının kadınlar mescidi olarak kullanılan batıdaki eyvan ve yanlarındaki odalar, çarpaz tonoz ile örtülüdür. Avlunun kuzeyinde beşik tonozlu selsebilli eyvanı bulunmaktadır. Yapı günümüzde cami olarak kullanılmaktadır.

Şekil 16. Şehidiye Medresesi Üstten ve İçerden Görünüşü

Şekil 17. Şehidiye Medresesi'nin planı (Murat Çağlayan'dan)

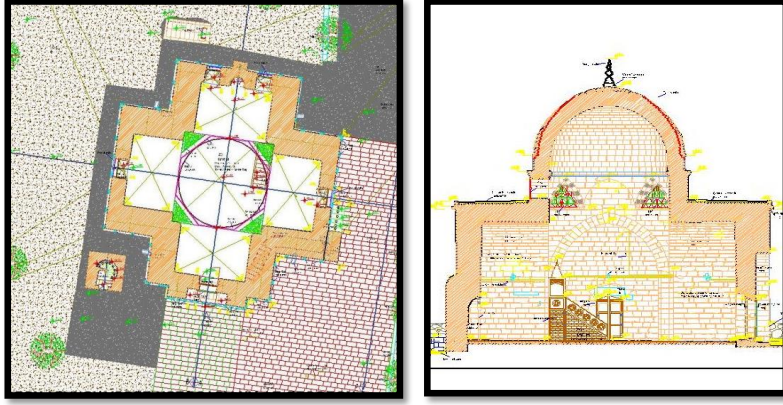
2.2.5. Hamza-i Kebir Zaviyesi

Yapı, Mardin'de 1. Cadde'de Savur Kapı Mahallesi'nde, Meydanbaşı yakınlarında yolun güney kanadında yer almaktadır Akkoynulular döneminde, 1438-1439 yıllarında Sultan Hamza tarafından yaptırılmıştır. Yapı, ilk inşa edildiğinde banisi tarafından kendisi henüz hayattayken türbe olarak inşa edilmiş olsa da zaviye olarak kullanılmıştır. Günümüzde ise cami olarak kullanılmaktadır.

Yapının ortası kare mekânlı, dört tarafa uzanan kollarıyla haçvari planlıdır (Yeşilbaş, 2020b: 52; Altun, 2011: 115). Yapıda haçın kollarının kare bölümünden dört tarafa açılan kolları da beşik tonozludur (Yeşilbaş, 2014: 174). Kubbesi içten sade, dıştan ise dilimli olup sekizgen kasnağa oturur. Yapının kubbesi çift cidarlıdır (Yeşilbaş, 2020c: 380). Kubbenin her köşesinde tromp geçiş elamanları var. Bunlar mukarnas dolguludur. Bu trompları çevreleyen sivri kemerler de almaşık teknikte yapılmış olup iki renkli taş süslemeyle siyah ve sarımsı renkli kesme taşla birbirini takip edecek şekilde yapılmıştır (Yeşilbaş, 2014: 176). Kubbedeki sekizgen kasnakta dört köşeden üçgen çıkıntılar çatıya doğru uzatılmıştır.

Şekil 18. Hamza-İ Kebir Zaviyesi'nin Dıştan ve İçerden Görünümü

Şekil 19. Hamza-i Kebir Zaviyesi Planı (Evindar Yeşilbaş'dan)

2.2.6.Cihangir Bey Zaviyesi

Zaviye, Kasımiye Medresesi'nin batısında, şehrin dışında sayılabilecek bir konumdadır. Akkoyunlular döneminde, 1444-1469 yıllarında Akkoyunlu Cihangir Bey tarafından yaptırılmıştır (Altun, 2011: 118; Bilgicioğlu, 2003: 48-51). İki bölümden oluşan zaviye, dikdörtgen planlıdır. Kare formulu giriş bölümlü, yıldız tonozludur. Yapının ortasındaki kare bölüm çapraz tonozlu, iki yanındaki bölümler ise beşik tonozludur. Yapı düzgün kesme taştan olup dıştan düz damlıdır.

Şekil 20. Cihangir Bey Zaviyesi'nin Dıştan ve İçten Görünümü

2.3.Türbeler

2.3.1.Şeyh Kasım Halveti Türbesi

Türbe, Eski Mardin'de, Yenikapı Mahallesi'nde, 136 Sokak'ta, Yeni Kapı Hamamı'na yakın bir bölgede yer almaktadır. Yapının kimler tarafından ve tam olarak hangi tarihte yapıldığı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Türbenin, 15.-16. yüzyılda yapıldığı ifade edilmektedir. Yapı türbe ve mescit olarak kullanılmaktadır. Yapının güneyinde haziresi, batısında da yazlık namazgâhı vardır. Mescit kare planlı ve çapraz tonozlu olup dıştan düz damlıdır (Bilgicioğlu, 2003: 48-51). Yapının giriş kapısının kuzeyinde dar beşik tonozla örtülü bir eyvan bulunur. Eyvandan, mescidin giriş kısmının yanındaki birkaç basamakla aşağıdaki türbenin mumyalık mekânına inilmektedir (Altun, 2011: 121). Kripta bölümü kare planlı ve üstü beşik tonozludur. Avlunun kuzeyinde sivri kemerli ve beşik tonozlu selsebilli eyvanı vardır.

Şekil 21. Şeyh Kasım Halveti Türbesi'nin Dıştan ve İçten Görünümü

2.3.2.Şeyh Salih Türbesi

Türbe, Eski Mardin'de, Yeni Yol Caddesi'nde, Necmettin Mahallesi'ndedir. Türbenin ne zaman ve kimler tarafından yapıldığı hakkında bilgi yoktur (Uyar, 2019: 38). Türbe mezarlığın içinde yer almaktadır. Türbenin giriş bölümü üç sivri kemer açıklığına sahiptir. Bu

kemerli açıklıkların önleri demir kapılarla kaplıdır. Türbe, kare mekânli ve küçük bir yapı olup örtüsü kubbedir. Kubbe türbeyi içten tamamen kaplamaktadır. Kubbeye geçişlerde tromplar kullanılmıştır. Ayrıca tromplar pembe ve yeşil renge boyanmıştır. Kubbe içten ve dıştan oldukça sadedir. Kubbe dıştan küçük, kesme taş ve tuğladan yapılmış ve koyu yeşile boyanmıştır.

Şekil 22. Şeyh Salih Türbesi Kubbesinin Dıştan ve İçten Görünümü

3.Karşılaştırma ve Değerlendirme

İslam dininin ibadet mekânı olan camilerde, zamanla gelişen plan tiplerinde örtü sistemleri de farklı coğrafyalarda ve devletlerde kendine has biçimlerde uygulanmıştır. Bu durum çok sayıda örtü sisteminin denenmesi ve en sevilenlerin kent mimarisinde farklı yapı tiplerinde de kullanılmasına vesile olmuştur. Camiler dışında medreselerde, türbe ve zaviyelerde de benzer örtü sistemleri kullanılmıştır. Örtü sistemi yapıların dıştan algılanırken benzeşen ve farklılaşan özellikleri bakımından bir döneme aidiyetini de çağırıştır. Bu benzeşme hali aslında tam da üzerinde durmaya çalıştığımız üslup özelliklerinden bir husustur.

Çalışmamızda “Mardin İslami Dönem (11.-15. Yüzyıl) Dini Yapılarında Örtü Sistemi” konusunu ele alırken dikkatimizi çeken bu benzeşme olmuştur. Nitekim; Mardin’de 11.-15. yüzyıllar arasında inşa edilen Artuklu ve Akkoyunlu Dönemi eserlerini birbirinden mimari özellikler bağlamında ayırt etmek pek mümkün olmamaktadır. Detaylarıyla incelemeye çalıştığımız eserlerde çok büyük benzerlikler tespit edilmekle birlikte farklılıkların göze çarpacak kadar etkili olmadıklarını söyleyebiliriz.

Artuklu ve Akkoyunlular, Mardin bölgesinde günümüze kadar gelmiş görkemli medreseler, camiler, zaviyeler, hamam, çeşme gibi anıt eserler inşa etmişlerdir. Ayrıca burada her bir yapı kendi dalında ihtişamlı olup bu anıtsal yapıların büyük çoğunluğu günümüzde hala ayakta. Çalışmamıza dahil edilen cami, medrese ve zaviye, türbelerin örtü sistemi, kubbeleri ve tonozları araştırılıp incelenmeyle çalışıldı. Bu yapılar arasında, beş cami, dört medrese, iki zaviye, iki türbe olarak toplamda on üç dini mimarinin örtü sistemi, kubbeleri, malzeme, teknik, süsleme, form açısından değerlendirilip karşılaştırılması yapıldı.

Mardin’de yer alan bu yapıların inşasında Mardin’e özgü taş olan sarı kalker taşı kullanılmıştır. Malzeme olarak örtü sistemlerinde taş malzemenin daha yoğun kullanıldığı, tuğla malzemenin de sadece Sitti Radviyye Medresesi’nin kubbe ve tonozlarında kullanıldığı görülür. Anadolu’nun en erken avlulu ve iki katlı örneği olması sebebiyle Büyük

Selçukluların tuğla malzemeli kubbe geleneğinin devamı olarak değerlendirilebileceği gibi, Artukluların farklı kültürlerle etkileşimi sonucu da uygulanmış olabilir.

İncelenen örneklerde örtü sisteminde kubbenin tercih edildiği yapılarda taşıyıcı sistem, ayak ve beden duvarlarıyken, tonozlu mekânlarda kaçınılmaz olarak duvarlar taşıyıcı isteminin esasını oluşturmaktadır. Düz dam örtü sisteminde ise kemer ve ayaklar ile birlikte beden duvarları taşıyıcı durumdadır. Statik açıdan kubbelerde yükün ağırlıklı olarak tromp geçiş öğelerine aktarıldığı anlaşılmaktadır. Ulu Camii ve Melik Mahmud Camilerinin kubbeye geçiş öğeleri olan trompların içi tamamen mukarnaslarla doluyken, medreselerin trompları sade tutulmuştur. Yalnızca Kasımiye Medresesi'nin tromplarının bazılarında istiridye kabuğu süslemeleri dikkati çeker.

Çalışmada yer alan yapılar arasında Şeyh Çabuk Cami, Şehidiye Medresesi, Cihangir Bey Zaviyesi ve Şeyh Kasım Halveti Türbesi'nde kubbe kullanımı görülmektedir. Şeyh Çabuk Camisi'nde kubbe kullanılmayıp mihrap duvarına paralel iki sahnı çapraz tonozlarla birbirine bağlanan iki beşik tonozdan oluşmakla birlikte aynı dönem eseri olan Elazığ Harput Alacalı Cami ile benzer şekilde dıştan düz dam uygulamasına sahiptir. Şeyh Çabuk Cami'nin kubbesiz, düz dam şeklinde olmasına karşın Elâzığ'daki bir diğer Akkoyunlu dönemli eseri olan Sara Hatun Cami'nin dört tane sütun üzerine oturtulmuş ve sivri kemerlerin üzerine yerleştirilmiş kubbesi içten çeşitli bitkisel ve geometrik süsleme ile Arapça yazıyla bezenmiştir. Kubbe dıştan dilimli formda, demir malzemelidir (Güzel, 2018, s.510-532). Akkoyunlulara ait olan, Diyarbakır Nebi Cami de tek kubbeli inşa edilmiştir. Her iki yapı Akkoyunlu dönemi eseri olmakla birlikte birbirinden çok farklı örtü sistemine sahiptirler. Ayrıca caminin güneyinde demir kubbeli ve dilimli formlu türbe de bulunmaktadır. Mardin Ulu Cami, Melik Mahmut, Reyhaniye, Latifiye Camileri mihrap önü, tek kubbeli yapılmış olduğundan dolayı birbirine benzemektedir. Ayrıca camiler arasında, Mardin Ulu Cami, Siirt Ulu Camii, Elazığ Harput Ulu Cami, Diyarbakır Silvan Ulu Cami ve Kızıltepe Ulu Cami mihrap önü kubbeli olmaları ile birlikte kubbelerin her biri birbirinden farklı bir şekilde uygulandığı görülür. Bu örnekler arasında Siirt Ulu Cami'nin yenileme çalışmalarında mihrap önündeki kubbenin her iki yanına birer tane kubbeli mekân eklenmiştir. Bundan dolayı yapının örtü sistemi Mardin Ulu Caminin örtü sisteminden farklılık göstermektedir. (Ayhan, 2022, s.91). Ayrıca Artuklu dönemine ait Diyarbakır Silvan Ulu Cami mihrap önü kubbeli, kubbesi tuğla malzemeli, üç yana üçer kemerle açılan ve anıtsal bir görünüme sahip olup, içten kademe kademe yükselir. Artuklulara ait Mardin'deki camilerin kubbeleri kesme taş malzemeliyken, Silvan Ulu Cami kubbesi tuğla malzemedan yapılmıştır (Çetin, 2008, s.23-24). Artuklu Dönemi eseri olmasına rağmen diğer Artuklu Camilerinden farklı olarak Şehidiye Cami ise kubbesiz olup, bu camilerden, örtü sistemi olarak tamamen farklıdır.

A-Diyarbakır Nebi Cami kubbesi

B-Siirt Ulu Cami kubbesi (Recep Ayhan'dan)

C-Diyarbakır Silvan Ulu Cami kubbesi (Yusuf Çetin'den)

D- Elazığ Sara Hatun Cami kubbesi (Ahmet Karataş'dan)

Şekil 23. Karşılaştırma örnekleri

Kubbe uygulanan Reyhaniye Camisi ve Latifiye Camisi'nin kubbeleri dıştan sekizgen bir kasağa oturur ve sade olmalarıyla beraber de birbirlerine benzemektedirler. Ayrıca bu kubbeler arasında Melik Mahmut Camisi'nin kubbesi sade olup, sekizgen kasağın her bir köşesinde, kubbenin tam ortasında yer alan aleme kadar sekiz tane şerit tam ortada birleşir. Sitti Radviye Hatun Medresesi hariç incelenen Zinciriye, Kasımiye Medreseleri, Ulu Cami ve Hamza-i Kebir Zaviyesi'nin kubbeleri ise dilimli ve çift cidarlı olarak yapılmışlardır. Bu coğrafyada çift cidarlı kubbe uygulamasının en erken örneğini Artuklular da yapıldığını ve Akkoyunluların inşa ettiği yapılarda da bu uygulamayı örnek aldığı görülmektedir. Yapılardaki çift cidarlı kubbe sisteminin uygulandığı en erken örnekleri Büyük Selçuklularda, sonra da Anadolu'da Artuklular, Akkoyunlular ve İlhanlılarda, daha sonraki dönemlerde de Memlükler, Timurular, Safeviler ve Osmanlı Devletinde de görüyoruz. Mardin'deki Zinciriye Medresesi ve Kasımiye Medresesi ile Mardin Ulu Cami'nin kubbeleri dıştan dilimli-nervürlü, içten düz olup, Memlüklerin kubbelerine benzemektedirler. Artukluların yakın ilişki içerisinde oldukları Zengilere ait Urfa Ulu Cami'nin de sekizgen kasağa oturan, mihrap önü kubbesi dilimli formda ve kurşun kaplamalıdır. Mardin Ulu Cami ise mihrap önü dilimli kubbeli ve kesme taştandır. Her iki yapının mihrap önü kubbeli birimi haricinde düz dam şeklindedir ve kubbeleri dilimli olup, kubbeye kullanılan malzemeden dolayı farklılık göstermektedir (Güler, 2016). Ayrıca Artuklu, Akkoyunlu ve Memlüklerin yapılarındaki dilimli kubbe formu Osmanlı Devletinde, Mimar Sinan'ın yaptığı Yavuz Sultan Selim, Rüstem Paşa Türbesi, Şehzade Mehmet Paşa Türbesi, II. Selim Türbesi'nin dışında, fazla tercih edilmemiştir. Hamza-i Kebir Zaviyesi, Mardin Ulu Cami, Kasımiye ve Zinciriye Medreseleri ile III. Murat Türbesi, Kılıç Ali Paşa Türbesi, Şehzadeler Türbesi, Zal Mahmut Paşa Türbesi'nde çift cidarlı kubbenin kullanılmış olmasından dolayı örtü sistemi birbirine benzemektedir (Yeşilbaş, 2020c: 370, 371, 389).

A-Elazığ Harput Alacalı Cami (Abdulkadir Savlan'dan)

B-Urfa Ulu Cami kubbesi (Mustafa Güler'den)

C-Urfa Şeyh Mes'ud Horasani Zaviyesi kubbesi (Mustafa Güler'den)

D-Şehzade Mehmet Türbesi

Şekil 24. Karşılaştırma Örnekleri

Akkoyunluların, Artuklular'ın yapıları ile plan, malzeme ve teknik açıdan benzer yapılar inşa ettikleri görülür. Kubbe tercih edilen yapılarda yüksek kasnak ve köşelerde payanda sistemi ile destekleme Ulu Camii, Latifiye Camii, Melik Mahmud Camii, Zinciriye Medresesi, Kasımiye Medresesi, Hamza-i Kebir Zaviyesi örneklerinde ortak özelliklerle görülmektedir. 11.-15. yüzyıl örneklerinde karşılaştığımız bu uygulama Mardin Orta Çağ yapılarına özgü bir özellik olarak değerlendirilebilir. Şeyh Salih Türbesi'nin kubbesi de dışardan net algılanabilecek formda olmamakla beraber basık ve sade bir kubbedir. Kubbenin kullanıldığı Sitti Radviyye Hatun Medresesi'nde ise dıştan neredeyse kubbeyi algılamak zordur. Bu uygulama yapının Artuklular'ın erken dönem örneklerinden olması ile açıklanabilir.

Örtü sisteminde dikkat çeken bir özellik de dikdörtgen planlı tek bir mekânın farklı tonoz çeşitleri ile örtülmesidir. Cihangir Zaviyesi'nde olduğu gibi ortadaki kare bölüm çapraz tonoz, yanlar ise beşik tonozlarla örtülü olabilmektedir. Bu da mekânı üç bölümlü şeklinde algılanmasına sebep olmaktadır.

Eserlerden hem camilerin eyvanlarında hem de medreselerin eyvanlarında selsebil kullanımı vazgeçilmez bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu eyvanların tamamı tonoz örtü sistemine sahiptir. Ulu Cami'nin beşik tonozlu, Melik Mahmut Camisi'nin çapraz tonozlu ve Latifiye Camisi'nin de beşik tonozla başlayıp çapraz tonozla devam eden selsebilli eyvanları birbirinden farklı yapılmıştır.

Mardin'de incelenen bu yapılarda kubbe, beşik ve çapraz tonoz kullanımı yaygın olup, bazı yapılarda yıldız tonoz kullanıldığı da görülmüştür. Cihangir Bey Zaviyesi ve Melik Mahmut Cami'nin giriş açıklığında, Zinciriye Medresesi'nin mescidinin giriş koridorunun sonunda, Kasımiye Medresesi'nin giriş bölümünde, selsebilli eyvanın doğu ve batısındaki kısımlar, güneyde yer alan tek katlı revakların ortasında yıldız tonoz kullanımı görülmüştür. Zinciriye, Kasımiye Medreselerinde ve Melik Mahmut Camisi'nde karşılaştığımız yıldız

tonoz uygulaması Erzurum Çifte Minareli Medresesi ile Sivas Gök Medresesi'nde de benzer şekilde karşımıza çıkmaktadır. Kasımiye ve Zinciriye Medreselerinin revakları çapraz, beşik ve yıldız tonoz ile kaplı olup, aynı döneme ait bölgedeki Diyarbakır Zinciriye Medresesi'nin revakları beşik ve çapraz tonozla kaplanmıştır. (Demiralp, 2006: 33-34).

İncelediğimiz eserler arasında Kasımiye Medresesi ise örtü sistemi bakımından birbirinden farklı uygulamaların bir arada kullanılarak karşımıza çıktığı bir örnektir. Mescitleri ve türbeyi örten dilimli kubbeler, yıldız tonoz, çarkı felek motifli tonoz, çapraz tonoz, beşik tonoz ve dışardan düz dam örtünün birlikte kullanıldığı görülür.

Bu çalışmada yer alan her üç medresenin avlulu olması, iki katlı olmasıyla birbirine benzer olduğu kadar örtü sistemi bakımından farklılık gösterir. Hatuniye Medresesi'nin kubbesi Zinciriye ve Kasımiye Medresesi'nin kubbesinden farklı yapılmıştır. Zinciriye Medresesi'nin mescitleri dilimli çift cidarlı, türbesi beşik tonozluyken, Kasımiye Medresesi'nin doğudaki mescidi ve türbesi dilimli çift cidarlı kubbelidir. Ayrıca Hatuniye Medresesi'nin mescidi beşik tonozlu olup, türbesinin kubbesi dıştan sekizgen kasnaklı, sade ve küçük olmasıyla diğer her iki medreseden farklı yapılmıştır. Zinciriye ve Kasımiye Medreselerinin kubbeleri içten sade, Hatuniye Medresesi'nin içten yıldız motifleriyle süslenmiştir. Hatuniye Medresesi'nde selsebilli eyvanın olmaması bakımından Zinciriye ve Kasımiye Medresesi'nden ayrılmaktadır. Ayrıca Kasımiye Medresesi'nin beşik tonozlu selsebilli eyvanının avluda iki kat boyunca yükselmesi, Şehidiye Medresesi ile Zinciriye Medresesi'nin avlusunda yer alan tek katlı selsebilli eyvanından plan olarak farklılık arz eder. Bu selsebilli eyvanların beşik tonoz örtüleri benzemektedir.

İncelenen zaviye yapılarından Hamza-i Kebir Zaviyesi dört yana taşkın haçvari planlı ve mihrap önü kubbeliyken, Cihangir Bey Zaviyesi dikdörtgen planlı, ortada çapraz tonozla örtülü ve düz dam şeklinde olduğu için, bu iki zaviyenin planı ve örtü sistemi birbirinden tamamen farklı yapılmıştır. Bölge mimarisinden bir örnek olan Urfa Şeyh Mes'ud Horasani Zaviyesi ile karşılaştırılacak olursak yapı, kare planlı avlunun ortası açık bırakılmış yarım kubbeyle ve kubbenin son sırasında olan taşlar, dıştan içeriye doğru eğimli bir şekilde olup, kubbe hariç düz dam şeklindedir. Hamza-i Kebir Zaviyesi ise dilimli kubbeli bir şekilde yapılmıştır. Her iki zaviyenin örtü sistemi birbirinden farklı bir formda yapılmıştır (Güler, 2017, s.601). Şeyh Salih Türbesi ve Şeyh Kasım Halveti Türbesi'nin de ne zaman ve kimler tarafından yapıldığı hakkında hiçbir bilgi bulunamamıştır. Her iki türbe birbirinden farklı yapıldığı gözlemlenmiştir. Şeyh Kasım Halveti Türbesi'nde üst katta çapraz tonozlu küçük bir mescit yer almakta, Şeyh Salih Türbesi'nde ise kubbe türbeyi tamamen kaplar.

Yapılardaki revakların örtü sistemini değerlendirecek olursak, Mardin Ulu Cami'nin, Hatuniye Medresesi'nin, Latifiye Cami'nin kapalı revakları ve Zinciriye Medresesi'nin alt revaklarının çapraz tonozlarla örtülü olduğunu söyleyebiliriz. Kasımiye Medresesi'nin de güneyde yer alan tek katlı revakları, yanlarda iki çapraz tonoz, ortada üç yıldız tonozlu olup ve selsebilli eyvanın üst katında yer alan revaklar da çapraz tonozlarla örtülmektedir.

4. Sonuç

Mardin'de yüzyıllar boyunca yaşayan devletler, ihtiyacı karşılamak üzere birçok dini ve sivil mimari yapılar inşa etmişlerdir. Mardin'de tarihi yapı dağılımına bakıldığında en fazla Artuklular, Akkoyunlular ve Osmanlıların yaptığı eserler dikkati çeker. Özellikle Artuklular ve Akkoyunlular Mardin'de cami, medrese, türbe, zaviye, han, hamam, külliye gibi birçok ant eserler yapmışlardır. Bu yapıların bir kısmı yok olup günümüze ulaşamamış olsa bile birçok sağlam bir şekilde günümüze gelmiş ve restorasyonlarla ayakta kalabilmiştir.

"Mardin İslami Dönem (11.-15. Yüzyıl) Dini Yapılarında Örtü Sistemi" adlı çalışmada, Mardin kentinde Artuklu ve Akkoyunlu dönemlerine ait medreseler, camiler,

türbeler ve zaviyelerin örtü sistemi, incelenmiş ve çalışılmıştır. Bu çalışmada beş cami, dört medrese, iki zaviye ve iki türbe olarak toplamda on üç dini mimarinin örtü sistemi, kubbeleri, tonozları, malzeme, teknik ve plan açısından incelenip çalışılmıştır. Çalışmada hem farklı hem de aynı formda yapılmış tonozlar ve kubbeler olduğu görülmektedir. Mardin’de gördüğümüz çift cidarlı, dilimli kubbeleri bu coğrafyada en erken örneklerini Artuklular da görüp, Akkoyunluların yaptığı anıt eserlerde de görmekteyiz. Çalışmada yer alan Mardin Ulu Cami, Zinciriye ve Kasımiye Medreseleri ile Hamza-i Kebir Zaviyesi’nin kubbeleri aynı formda olup, çift cidarlı ve dilimlidir. Reyhaniye ve Şeyh Salih Camileri ile Şeyh Salih Türbesi’nin kubbeleri sade yapılmıştır. Melik Mahmud Camii kubbesi yüksek yapıp ve sekizgen kasnağın her bir köşesinde kubbenin ortasına kadar şeritler bulunur. Kasımiye Medresesi, batı mescidinin kubbesi ise soğan dilimlidir. Ayrıca çalışmadaki bütün kubbeler içten sade olup, sadece Hatuniye Medresesi’nin kubbesi tuğla malzemeli olup yıldız motifleriyle süslenmiştir. Yapıların kubbeye geçiş öğelerinde tromplar kullanılmış olup, mukarnas dolgu veya istiridye kabuğu şeklindeki süslemelere de sahip oldukları görülmüştür. Kasımiye Medresesi, Hamza-i Kebir Zaviyesi ve Şeyh Salih Türbesi örneklerinde olduğu gibi iki renkli taş kullanımı almaşık bir düzenle tromplarda tercih edilmiştir. Kubbenin kullanılmadığı Şeyh Çabuk Cami, Şehidiye Medresesi, Cihangirbey Zaviyesi, Şeyh Kasım Halveti Türbesi düz dam şeklinde yapılmıştır. Çalışmada yer alan tüm yapılarda beşik ve çapraz tonoz kullanılmakla birlikte Cihangirbey Zaviyesi’nde yıldız tonoz kullanımı da görülmüştür. Bu çalışma kapsamında yer alan yapıların tamamı kesme taştan yapılmıştır. Yalnızca Sitti Radviye Medresesi’nin örtü sisteminde tuğla malzeme kullanılmış olması durumunu yapının erken dönem Artuklu eseri olmasından kaynaklı Büyük Selçuklu geleneğinin devamı şeklinde yorumlayabiliriz.

Sonuç olarak, Mardin’de Artuklu ve Akkoyunlu dönemi eserlerinin mimari özellikler ve üslup açısından birbirinden ayırt edilemeyecek kadar benzeştiklerini söyleyebiliriz. Bu durum yapıların dönemlerini özellikle dıştan algılayarak tespit etmeyi zorlaştırdığı gibi bu dönem yapılarını birbirinin devamı olan mimari moda tasarım örnekleri olarak görmek gerektiğini bize göstermektedir. 11.-15. yüzyılları arasında inşa edilen eserler örtü sistemi bakımından bazı detaylarda Selçuklu Dönemi üslup özelliklerine sahip olsa da Mardin’e has üslup özelliklerini ortaya koyduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Altun, A. (1978). **Anadolu’da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişimi**. İstanbul: Türk Sanat Eserleri Serisi:3 Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Altun, A.(2011). **Mardin’de Türk Devri Mimarisi**. İstanbul: Mardin Valiliği Yayınları.
- Ayhan, R.(2022). “Siirt Ulu Camii Vakfı (1855-1907)”. **Vakıflar Dergisi**, 58, ss. 89-106.
- Bilgicioğlu, B. (2003). “Mardin”. **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 28, ss. 48-51.
- Çağlayan, M. (2017a). **Mardin Ortaçağ Anıtları ve Yapım Teknikleri**. İstanbul: Hiper Yayın.
- Çağlayan, M. (2017b). **Mardin Anıtsal Yapılarında Değişmişlik ve Özgünlük Sorunları**. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Çetin, Y. (2008). “Silvan Ulu Camii’nin Plan Bakımından Bir Değerlendirmesi ve Anadolu Türk Cami Mimarisine Katkıları”. **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 30, ss. 21-40.
- Demiralp, Y. (2006). “Osmanlı Öncesi Anadolu Medreselerinde Örtü ve Erken Osmanlı Medreseleriyle Karşılaştırma”. **Sanat Tarihi Dergisi**, (2), ss. 29-48.

- Erdal, Z. (2017). Mardin “Ulu Cami Üzerine Yeni Görüşler”. **Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 1(2), ss. 433-446.
- Erdal, Z. (2020). “Mardin’deki Artuklu Türbeleri”. **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, 9(1), ss. 455-486.
- Ergin, Ş. Dal, M ve Biçen Çelik, B.(2020). Şeyh Çabuk Cami Cephelerinde Görülen Taş Bozunma Sorunlarının İrdelenmesi ve Kimyasal Analizlerinin Karşılaştırılması. **Mimarlık Üzerine 1**, Ankara: İKSAD, ss. 103-124.
- Güler, M.(2016). “Urfa Ulu Cami”. **İslam Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu Bildiriler Kitabı II**, Ankara: Şanlıurfa Belediyesi, ss. 198-226.
- Güler, M.(2017). “Urfa Şeyh Mes’ud Horasani Zaviyesi”. **Megaron**, 12(4), ss. 589-604.
- Güzel, E.(2018). “Harput Sara Hatun Camii Kitabe ve Süslemeleri”. **Uluslararası Cami Sempozyumu Bildiriler Kitabı II**, Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, ss. 505-535.
- Karataş, A.(2020). “Yeni Bilgiler Işığında Harputlu Şair Rahmi Efendi ve Sare Hatun (Sarahatun) Camii’nin Yeniden İnşasına Yazdığı Kaside”. **Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)**, 7(13), ss. 51-86.
- Karataş, L.(2018). **Mardin Kenti İbadet Yapılarında Malzeme Kullanımı ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma**. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kutlu, İ ve Soyluk, A.(2021). “Artuklu Dönemi Mimarisinde Anadolu Cami Tipolojisindeki Etkilerinin İncelenmesi”. **Social Science Development Journal**, 6 (24), ss. 22-43.
- Saylan, A. (2014). **Artuklu Dönemi Camilerindeki Bezemeler**. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Erzurum Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Ana Sanat Dalı,
- Uyar, S.(2019). **Mardin’in Kutsal Mekân ve Ritüelleri**. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Yeşilbaş, E.(2014). “Mardin’de Hamza-i Kebir Türbesi Üzerine Yeni Değerlendirmeler”. **Milel ve Nihal**, 11(2), ss. 163-182.
- Yeşilbaş, E.(2020a). “Mardin’deki 13-15 Yüzyıl Cami ve Medreselerindeki Taç Kapı Tasarımı ve Bezemesi”. **Mukkaddime**, 11(1), ss. 235-273.
- Yeşilbaş, E.(2020b). “Ortaçağ İslam Mimarisi Programında Kakma Tekniği: Mardin Örneği”. **Artuklu Akademi**, 7 (1), ss. 29-76.
- Yeşilbaş, E.(2020c) . “İslam Mimarisinde “Çift Cidarlı Kubbe” Uygulaması ve Anadolu’dan Bazı Örnekler”. **Şehir ve Medeniyet Dergisi**, ss. 366-392.
- Yetkin, S.K. (1965). **İslam Mimarisi**. Ankara: Ankara üniversitesi Basımevi.
- Zorlu, İ. (2018). **Diyarbakır ve Mardin’in İslami Dönemi Dini Mimarisinde Geometrik Süsleme**. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.